

A RENAISSANCE KORA MAGYARORSZÁGON

Azért választottam előadásom tárgyául a Renaissanceot, mert kerestem, melyik volt az a kor, amelyben az ezer év óta lényegében egy pillanattig nem szünetelő magyar-olasz kapcsolat a legerősebb és legtermékenyebb volt.

Igaz, hogy a kereszténység felvételének kora volt ebben a tekintetben is a magyarság szempontjából a legdöntőbb jelentőségű, de ez a kor csak egyoldalú olasz-római befolyást jelent, míg a Renaissance már egy olyan Magyarországgal találkozott, amely egyenjogúságra tört Európa legkulturáltabb államai között és így a Renaissance nálunk nem adoptáció volt, hanem kollaboráció. Egyben ennek a nagy kultúrmozgalomnak keleti végállomása lettünk, és mivel a Renaissance determinálta a mai Európát egészen a francia forradalomig, ez maradt meg az egész hosszú korszak politikai és civilizációs értékmérőjének. Tulajdonképpen ennek a kornak még csak egy másik nagy kultúrhulláma volt, a Reformáció, amely Németországból termékenyített meg, azonban hozzánk már a Rómából jövő Ellenreformációval meggazdagodva és szellemivé téve érkezett meg.

Ennek a mozgalomnak is Magyarország volt a legkeletibb végállomása, illetve a török megszállás folytán az önállóságra kényszerített Erdély, ahol legelőbb vesztette el politikai és társadalmi feszítőerőt jelentő jellegét, megnemesült, amit az mutat legjobban, hogy a vallás szabad

gyakorlását a tordai országgyűlés az összes államok között elsőnek 1557-ben kimondotta és a következő évben, megelőzve a nantes-i edictumot, a valáshirdetést is szabaddá tette, mondván: «Az hit Istennek ajándéka, ez hallásból leszön, mely hallás Isten igéje által vagyon.»

Ifjúkorom legkedvesebb tanulmánya, különösen művészettörténeti szempontból ez a kor volt, de most, hogy vele foglalkozom, — ó, ne vegyék a kor óriásai profanizálásnak — mégis a politikus fogja mondani-valóimat irányítani, Mert mi politikus nemzet vagyunk és a magyarság elhatározását a kereszténység felvételére is először a politikai tudatosság vagy ösztönösség vezette és csak azután mélyülhetett ez el azzá a kereszténységgé, amely később talán a legtisztábbak egyike volt Európában. A Reformáció sem mindig mint vallási elmélyülés indult el Magyarországon, hanem az osztrák uralomtól való szeparalizációnak egyik tényezőjeként is hódított. A renaissance-ot sokan kizárólag művészi mozgalomnak gondolják, pedig volt — ha a humanizmus kezdeteihez visszanyúlunk — legalább annyi szociális, filozófiai és ezekkel együtt feltétlenül politikai tényező is benne, mint akár a modern korok, vagy — mondjuk — különösen a francia forradalom világnézeti kialakulásában.

A Renaissance korában Magyarország nemcsak Árpád hódítását és Szent István országát jelenti, hanem akkor — és tulajdonképpen ezer éven át — jelentette az ezen a területen élő itt talált, vagy később beszivárgó más népeket is, az egész Kárpátok medencéjét, Nagy Lajostól Mátyásig pedig még a Kárpátokon messze túlmenő határokkal és kihatással jelentett egy egész világot is.

Róma szerepe sem a kereszténység terjesztésével, hanem politikai akcióival a Római Birodalom keleti érdekszférájának idáig való kiterjesztésével kezdődik.

Róma egyik legnagyobb császára, Marcus Aurelius azt a tervet forgatta fejében, hogy birodalmának határát, a dunamenti limest a Kárpátok gerincére tolja ki. A bölcs uralkodó felismerte a Kárpátok medencéjének Isten alkotta tökéletességét, s mert birodalmának ezt a részét nagyon fontosnak tartotta, kedvezőbb pozícióban, a Kárpátok ormain szeretett volna helytállni a rómaiságért.

A II. században ezt a tervet már késő lett volna megvalósítani. De Marcus Aurelius álma egy eredménnyel mégis járt: azzal, hogy mementót hagyományozott késő századoknak: a mai Magyarország földje a mindenkori latinság szempontjából fontos őrhely. Rómának éppúgy nyilván kell tartania ezt a földet, mint ahogy e föld lakóinak sem szabad soha megfeledkezniök az eszményi rómaiságból származó jogokról és kötelességekről. Amint a «Legio secunda adiutrix», ez a mind-

végig hú elitdandár, amelyből római császárok is kerültek ki, állta a barbár világ támadásait a dunamenti limesen, — itt is, ahol mi most állunk, — úgy kellett s kell ma is helyt állnia a magyarságnak azért a soha le nem törölhető, de hirtelenében föl sem vehető kultúráért, amit a «Róma aeterna» jelent.

A Rómához tartozás kereszténységet is jelentett : a római eszmény legtisztultabb összetételét. S mikor a magyarok letelepedtek a Gondviselés által nekik kijelölt földön, ott nemcsak a római városi élet és katonai vitézség emlékeit találták, de a római kereszténység szívós maradványait is. Amikor pedig alig egy század leforgása után a magyar nemzet a keresztény hitre tért, ezt a római kereszténységet vette föl és ezzel voltaképpen egy nagymultú s éppen csak hogy megszakadt kapcsolatot újíttott fel s erősített meg. Úgy, hogy amíg a rómaiak Pannoniája csak négyszáz évig tartott, a magyarok gondozta és védelmezte római kultúra eddig is mintegy ezeresztendős már.

Mindkét félre gondviselészerű szerencse volt, hogy a kereszténység tüzét elsősorban latin térítőök hozták vissza a még alig kihűlt pannoniai és dáciai tűzhelyekre, s hogy köztük is itáliaiak játszották a főszerepet.

Ma a világnézetek harcában ilyen értelmezésben is meg kell emlékeznünk a kereszténységről, amelyet fenntartás nélkül egészen magunkévá tettünk — de mégsem behódolásszerűen, hanem csak erős ellenállás, nagy belső harcok után. Úgy azonban, hogy a hit teljességének erejében, az apostoli királyság megalapításával az állami szuverenitást minden más államnál jobban biztosíthassuk. És szükségünk volt a teljes kereszténységre azért is, hogy a ránk jövő századok sok állami életet szétromboló irányjaival szemben, — itt lehetne szólni a kereszties-hadjáratokról, a lovagkorról is, — de legfőképpen a Német-Római Császárságot és a hűbéruralmi terveket említve — ismétlem, azért is szükségünk volt reá, hogy független, önálló, Európában abban az időben szinte egyedülálló államiságunkat megvédhessük.

Így jutottunk el ahhoz a korszakhoz, amelyről szólni akarok.

A rinascimento, az «Újjászületés» voltaképpen Itáliában is, nálunk is hosszabb folyamat, állandóan élő hagyományok szerves megerősödése. Az újabb kutatás szerint az olasz rinascimento legalább három századon keresztül tartott. Nálunk sem volt néhány évtizedes tűzijáték, bár Mátyás renaissance-a annyiban hasonlít a tűzijátékhoz, hogy káprázatos fényt áraszt messze vidékekre. S talán abban is, hogy mindenkit meglep, mikor kirobbannak színes fénycsóvái. Mert a magyar rinascimento megelőzi a mozgalom elterjedését számos nagy nyugati államban. És különösen megelőzi itt, Európának ebben a részében, ahol éppen ezért sors-

döntőnek látszik. Ma már jól látjuk, hogy mégsem volt váratlan ; megvoltak a maga szellemi-lelki gyökerei, lassú, gondos előkészítése ; azután megvolt a folytatódása is. A magyar humanizmus nem kezdődött Mátyással és semmiesetre sem záródott le Mátyással.

Nem kezdődött Mátyással, mert a humanizmus alaptendenciái benne vannak a magyar nemzet történetében, benne gyökereznek a magyar nép *jellemében*. A kultúra multja iránt való érdeklődés, a *római-keresztény* szellemi és erkölcsi hagyaték megbecsülése és a «humanitás», mindenképpen ráillik a magyarra, kezdettől fogva jellemzett bennünket. A magyar szívósan ragaszkodik multjához, mert gyökerének erejére szüksége van: olyan viharok tépdetik a virágját, koronáját ; de ezt a multat szélesen beleágyazza más nemzetek, egész Európa multjába, s a történeti szemlélet ereje nem *elkülöníti* őt a többi keresztény népektől, hanem inkább *megérteti* vele őket.

Ezért nem lehet szó sem arról, hogy a középkori magyar írástudók szembeállítsák Rómával Athént vagy Párizst ; ezért nem lehet nálunk «arab századnak» vagy «Róma nélküli századnak» nevezni a XIII. századot. Mi keresztények maradunk — keresztények kell, hogy maradjunk s így mindvégig hívek ahhoz az «emberi spiritualizmus»-hoz, amelyet a humanizmus egyik legnagyobb élő kutatója a humanizmus lényegének tart.

De nemcsak lelkileg vagyunk humanisták, hanem szellemileg is. Köztudomású, hogy az a latin nyelv, amelyet a magyar keresztények kezdettől fogva használtak, már keresztülment a karoling reformon akkor, amikor használni kezdték. A mi latinságunk tehát reformált, irodalmi igényű, «renaissance»-latinság s amikor elkövetkezik a humanizmus fénykora, kisebb feladat lesz bennünket nyelvileg is a kívánt magaslatra emelni, mint magát az olasz nagyközönséget, amelynek saját latin idiomája volt.

Latinitásához azért is kellett ragaszkodnia a magyarnak, mert már a középkorban ő volt a nyugati kereszténység természetes védője, a pápaság állandó szövetségese, az újra keleti őrhellyé váló fontos terület harcosa. Szellemi fegyvereit latin nyelven nyugatról kellett kapnia. S a pápa, valamint az olasz államok követői révén lassankint hozzászokott ahhoz, hogy vendégei nagy részben olaszok voltak és pedig humanista műveltségű olaszok.

Tehát túlzás nélkül el lehet mondani, sőt a tudományos igazság kedvéért el is *kell* mondani, hogy mi is, mint olasz barátaink, állandó humanizmusban élünk, szakadatlanul «újjászülettünk» azért, mert megbecsültük a régi életünket, és mert a szellemtől vártuk életünk irányítását.

S ez a szüntelen «rinascimento» az igazi folytonosság, az elpusztíthatatlan életerő biztosítója. Így nem meglepő, hogy ha az újabb kutatás Nagy Lajos és Zsigmond királyaink koráról, mint «korai renaissance» vagy «elő-renaissance» koráról beszél. S ha nincs is itt terünk, hogy erre a kérdésre kitérjünk, emlékeztetnünk kell a Kolozsvári-testvérek világhírű remekének, Szent György prágai lovasszobrának felállítására, Zsigmond korának nagyarányú olasz kapcsolataira, — megelégedve azzal, hogy ezúttal csak két nevet említsünk: Filippo Scolari-ét, aki Ozorai Pipo vagy Ispán Fülöp néven magyar hadvezér és államférfi lett és Pier Paolo Vergerioét, aki Vitéz Jánosunk fő mintaképe. De beszélhetnénk Szent László és Nagy Lajos kedvenc városának és Zsigmond császár temetkezési helyének, Váradnak szobrairól és épületeiről, könyvtáráról és csillagvizsgálójáról, amelyek ebben s a következő korszakban olasz-magyar együttműködés eredményeiként születtek.

A kereszténységre bennünket olaszok térítettek, de a szorosabban vett magyar rinascimento megindítója már magyar ember: Vitéz János. Egyházi és politikus, mégpedig elsősorban politikus, amit hangsúlyozni akarok, aki hivatalos iratai és levelei által kelt kedvet a pallérozott stílus s a humanista latinság tanulmányozására. Igazi renaissance-ember, aki szereti a tudományt és szereti az életet; szereti a multat, minden érdemes tudás kútfejét, de szereti a jelent is, amelyben a tudás elveit szeretné gyakorlatilag alkalmazni. Egyik nagy tudósunk Aeneas Silvius mellé állítja, aki humanista diplomatából lesz pápává, az aktív humanista mintaképévé, s aki a pápai székből hazánk jelentőségét fennen hangoztatja.

Vitéz János unokaöccse, Janus Pannonius olasz földön iskolázott humanista. Ő már író: nemcsak tehetsége és művei teszik azzá, hanem vérmérséklete és vágyvilága is. Dicsősége a magyar génusznak, hogy néhány évtizednyi előzmény után mindjárt oly kivételes értéket tudott adni az európai rinascimentónak, amelyet a legnagyobbak közé számítottak olasz mesterei, barátai és tanítványai is, de az egész tudományos világ is. Janus híre századokon át fennmarad s a renaissance-költők bizonyos szempontból sablonosnak látszó sorában azon kevesek egyike, aki egyéniségét megőrzi.

Ha Janus Pannonius hatalmas egyéniség, Mátyás még hatalmasabb. A legnagyobb olasz humanista fejedelmek levelezőtársa szinte egyedülállóan sokoldalú és nagy energiájú szellem. Egyfelől mindabban elől jár, ami az uralkodó kötelessége a kultúrával szemben. Mecénás, aki nemcsak magyarjait taníttatja a saját egyetemén s külföldi universitas-okon, hanem idegeneket is ellát tanulmányi ösztöndíjakkal, példát mutatva így a

tudomány európai jelentőségének elismerésére. Ő e ragyogó kor legnagyobb építetője és palotáinak, templomainak csodájára járnak az idegenek. A tudósok és művészet pártfogója s udvara két különböző korszakban is megtelik magyar és olasz tehetségekkel s ezek egy része haláláig hű marad az ő udvarához. De másfelől nemcsak jóakarata, belátása és pénze dolgozik érte. Mátyás maga is jeles humanista. Könyveit, a híres Corvina anyagát nemcsak azért gyűjti, mert szeret gyönyörködni Attavante miniaturáiban, vagy az egyre szaporodó ritkaságok eszmei értékében. Hanem azért is, mert érti, szereti, élvezi a könyvek szellemét, mely a gondolatot emeli minden korok fölé, a nagy uralkodók és jeles férfiak kultuszát minden haladék fölé, a tökéletes forma jelentőségét a köznapok sivársága fölé. Az ízig-vérig magyar Mátyás szereti a szellemet, a dicsőséget, a művészi formát, mert magyar; — azért szereti, amiért a magyar föld népe szereti a templomi lélekemelést, a férfias harcot és a népi művészkedést.

De ezenfelül is van nemzeti értelme az ő renaissance udvarának. Mátyás rinascimentója nem volt fölösleges fényűzés, mert ez a tudomány, ez a fény, az idegen írók és tudósok jelenléte az udvarban szükségessé vált a nemzeti uralkodó fogalmának hangsúlyozására. Mátyás ma is a nemzeti királyság eleven jelképe. De hogy az lehessen, szükség volt európai hírére s annak korszerű művészi alakban való leszögezésére.

Még eldöntendő, hogy ilyen teljes behelyezkedése korának szellemi irányzatába, amely őt messze felülemelte annak a kornak minden uralkodója fölé, vitte-e őt a nyugati politikai irányába, vagy pedig a nemzeti király hatalmának teljes kiépítéséhez volt-e szüksége mindennek a bevonására politikája szolgálatába, ami ebben a céljában segíthette. Én azt hiszem, hogy az előbbi a valóság — a latinság, Róma, az új világ szelleme, lenyűgöző hatása erősebb volt, mint a déli végek vészkiáltása, mert ő még nem tudhatta, hogy Európa nem fog tudni egységesen szembeállani az ozmán hatalommal és nem hihette, hogy az erősebb lesz Magyarországnál.

Vagy pedig így is igaza volt! Mert műve magát mindenén átküzdve megalapozta azt a magyar-olasz barátságot, amely túlélte a vészt, a megszállást, a háborúkat és ma itt áll, hogy az új olasz rinascimento felé kitarja karjait, nyujtsa baráti, testvéri jobbját!

Mátyás renaissance-a *magyar* renaissance, mert magyar gyökerei vannak, magyar ember — Vitéz János — indította meg és a magyar jellemre, a magyar nemzeti érdekekre épült; — de *olasz* renaissance is, mert olasz iskolák, olasz humanisták, olasz művészek nyujtottak hozzá segítséget; *európai* renaissance, mert megelőzte a legtöbb nem-

zet ilyen kibontakozását és mert a nemzetek közti kapcsolatokra adott példát és magasabb európai tervbe, a keresztény Európa biztosításának tervébe illeszkedett bele. Ilyen távoli, nagyszabású célja volt a nagy uralkodónak mindennel, amit csak tett. Ezt szolgálták háborúi is, amelyek révén a császári trónra akart jutni, hogy aztán a német-római birodalom egész keresztény erejét vihesse az iszlám ellen; s valószínűleg házassága is, amellyel egy olasz hercegnőt s vele értékes olasz kapcsolatokat akart a nagy cél szolgálatába állítani. Kétségkívül a legnagyobb renaissance-uralkodók egyike talán a legnagyobb. És a legjellegzetesebb renaissance-emberek egyike is, — tegyük hozzá: a külföldi humanisták legtöbbjénél sokkal erőteljesebb nemzeti célkitűzéssel. Olyan egyéniség, aki ellenfeleit is lenyűgözte; olyan király, akinek szélesen szőtt tervei boldogabb Európát eredményeztek volna, ha szűkebb látókörű emberek és népek megérthették volna.

Ha Mátyás — új Marcus Aureliusként — egy egész birodalom minden szellemi és anyagi erejét fel tudta volna vonultatni a Kárpátok gerincén, akkor Európa egyensúlya is teljesebb volna: az erős Nyugat mellett erős Kelet tartaná vízszintesben a mérleget s akkor a kishitűek nem beszélhetnének annak a nyugati civilizációnak válságáról, amelyet az olasz és a magyar humanisták az élet tengelyévé szerettek volna tenni minden jótét lélek és minden arra méltó nemzet számára.

Az Európa-mentő nagy álmom akkor szertefoszlott. De a magyar humanisták még hosszú időn át terjesztik Európa-szerte a tudomány adta emberi szabadság és emberi méltóság tanát, megbecsülést szerezve a «Hungarus» jelzőnek. Egy Dudith András, akinek életrajzát franciák írták meg; egy Zsámboky János, aki Bécs tudományos világának is díszje volt, ámbár mint örök vándor, az egész művelt világot bejárta; egy Oláh Miklós, aki Németalföldön írt: csak néhány név a sok közül. Aztán Erdély új humanizmusa: a Báthoryak és Bethlen Gábor tudós udvarai!... ennek a sornak nehéz lenne végét szakasztani.

A rinascimento szelleme azután is mindvégig hat a magyar szellem életében. Sok tünet közül emeljük ki a «római jellem» általánossá lett fogalmát, mert megfelel a magyar jellemnek és a görög-római verselés teljes magunkévá tételét, mert megfelel a latin kultúrában művelt magyar nyelvnek. Az elsőről mondjuk el azt, hogy az antik Róma hőseinek életéből a magyar valami idealizált összképet vont ki. E szerint a «római jellem» a Horatius Coclesek, a Mucius Scaevolák, a Brutusok, a Catók jelleme: a magánérdek teljes alárendelése a közérdeknek akkor is, mikor az áldozat súlyos. A másik tény: az, hogy a magyar nyelv az egyetlen, amelyen ma antik szabású verset lehet írni, s vele át lehet venni

a tiszta lüktetést, az erős ritmust, ki lehet fejezni — ahogy Vörösmarty vagy Berzsenyi azt tették — a magyar dinamizmus egész hatalmát.

Latinság ma nagyon sok mindent jelent. De mélyebb értelmű latinság : humanisztikus műveltség, «római jellem» és a humánus kifejezése és megbecsülése — az emberek közt sem gyakori, a nemzetek sorában meg éppen ritkaság. Nagyon kevés nemzet dicsekedhetik azzal, hogy ilyen értelemben is rá illett a renaissance tiszta togája. Hát még azzal, hogy — a magyar éppen úgy mint az olasz — szinte sohasem vont kardot más ellen, mindig csak a maga természetes határainak és természetes hivatásának védelmére. Azokat a hősokeket, akik a magyar földért küzdöttek, ugyanaz a lélek hatotta át, mint a második légió katonáit, akik itt, Aquincum alatt is, a barbár tenger viharában is a Pax Romana «végtelen fölségére» gondoltak, — és ugyanaz az ideál, amely a magyar légiókat a közös eszményért való harcban a Garibaldi szabadságharcába állította.

Mi is, amikor a máig idefénylő magyar rinascimentóról beszélünk, ezért az őseinktől örökölt nagy gondolatért szorítjuk meg még melegebben az olasz testvér kezét. Római földön élünk, ezeréves hűségben a nemes humanisztikus hagyományokhoz, amelyek mai életünknek még mindig frissen ható elemei. Ez magában is élénk írná jövődönket. De mennyivel nagyobb öröm latinságunk, ha tudjuk, hogy benne új meg új alkalmakat kapunk arra, hogy a szívünkhöz nőtt olasz nemzettel együtt elszakíthatatlan sorsközösségben járjuk a Gondviselésnek azokat az útjait, amelyeket az erőslelkű nemzetek számára ír elő.

KÁLLAY MIKLÓS